

IMÁK A NÉPI ÉS A POPULÁRIS KULTÚRÁBAN

TANULMÁNYOK ERDÉLYI ZSUZSANNA
SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

SZERKESZTETTE:

Frauhammer Krisztina – Horváth Sándor – Landgraf Ildikó

IMÁK A NÉPI ÉS A POPULÁRIS KULTÚRÁBAN

IMÁK A NÉPI ÉS A POPULÁRIS KULTÚRÁBAN

Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna
születésének 100. évfordulója alkalmából

Szerkesztette:

Frauhammer Krisztina – Horváth Sándor – Landgraf Ildikó

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET (ELKH) –
MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 2021

A kiadvány megjelenését az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatta.

Kiadja:

a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., <https://abtk.hu>
és a Magyar Néprajzi Társaság, <https://neprajzihirek.hu>

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Néprajztudományi
Intézet

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet (ELKH)
Magyar Néprajzi Társaság, 2021

© Balogh Balázs, Barna Gábor, Bárh Dániel, Fábíán Gabriella, Frauhammer Krisztina,
Horváth Sándor, Iancu Laura, Kemecsi Lajos, Kész Margit, Ament-Kovács Bence,
Landgraf Ildikó, Lovász Irén, M. Kozár Mária, Medgyesy S. Norbert, Peti Lehel,
Tánczos Vilmos, Voigt Vilmos, Volter Domonkos, 2021

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

ISBN 978-963-567-067-3

A kiadásért felel: a Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója és
a Magyar Néprajzi Társaság elnöke

Borító, tördelés és nyomdai munkálatok:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
www.facebook.com/Innovariant

Tartalom

FRAUHAMMER KRISZTINA – HORVÁTH SÁNDOR – LANDGRAF ILDIKÓ
Imák a népi és a populáris kultúrában 7

BALOGH BALÁZS
Erdélyi Zsuzsanna a folklorisztika Galápagos-szigetén 13

KEMECSEI LAJOS
100 éve született Erdélyi Zsuzsanna 15

ERDÉLYI ZSUZSANNA A KUTATÓ

LANDGRAF ILDIKÓ
Terep és gyűjtemény 21

BARNA GÁBOR
Erdélyi Zsuzsanna munkásságának tudománypolitikai jelentősége 39

MEDGYESY S. NORBERT
Karácsonyi orgonás dudautánzás a Lajtha-csoport nyugat-dunántúli gyűjtéseiben és Bucsú község hagyományában 47

ARCHAIKUS IMÁK ÉS RÁOLVASÁSOK

LOVÁSZ IRÉN
„Ez hasznos!” – Máig élő gyimesi népi imádságok és gyógyító „mondások” 63

TÁNCZOS VILMOS
„Bizony Úrnak szent teste!” Az eucharisztia egyik képe az archaikus népi imádságokban 83

BÁRTH DÁNIEL
Ráimádkozás pappal és pap nélkül 95

ARCHAIKUS IMÁK A HAZAI NEMZETISÉGEK HAGYOMÁNYAIBAN

VOLTER DOMONKOS
A püspökhathvani szlovákok archaikus imádságainak és nyomtatott vallásos kiadványainak összevetése 115

M. KOZÁR MÁRIA

Szlovén nyelvű párbeszédés Aranymiatyánk 129

HORVÁTH SÁNDOR

A passió motívumai a magyar és a horvát archaikus imádságokban 139

KÉPEK, KÉZIRATOK, PARALITURGIKUS GYAKORLATOK

VOIGT VILMOS

Kis virágok a Szentföldről 159

AMENT-KOVÁCS BENCE

18. századi Krisztus-életrajzok mint a Hausväterliteratur és a lelkeségi irodalom metszéspontjai 165

KÉSZ MARGIT

Egy salánki görögkatolikus asszony kéziratos imádságos füzetei 183

FÁBIÁN GABRIELLA

Egy felcsíki falu közösségi imaalkalmai 197

KORTÁRS JELENSÉGEK

PETI LEHEL

A nyelveken szólás (glosszolália) szerepe két moldvai pünkösdista gyülekezetben 215

IANCU LAURA

„Elmondtam a mennyországi beszédjeimet” 229

FRAUHAMMER KRISZTINA

Az imádkozás kortárs megjelenési formái az interneten 245

Karácsonyi orgonás dudautánzás a Lajtha-csoport nyugat-dunántúli gyűjtéseiben és Bucsú község hagyományában

A Lajtha-csoport népénekgyűjtése a Nyugat-Dunántúlon

Tanulmányunkban Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) néprajztudós gyűjtő és kutató életének első szakaszára, az ún. Lajtha-korszak eredményeire koncentrálunk. Lajtha László (1892–1963) népzene gyűjtő, zenetudós, világhírű zeneszerző és karnagy az 1920-as évek végétől kiemelt fontosságot tulajdonított a népének mint szakrális témájú népdal összegyűjtésének.¹ E munka egyik első gyümölcse Volly István (1907–1992) peregi (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) gyűjtése és a Bálint Sándor (1904–1980) néprajztudós irányításával kiadott *101 Mária-ének* című, úttörő jelentőségű gyűjteménye, amely először 1948-ben jelent meg.² Lajtha László Népzene Gyűjtő Csoportja a Művelődési Minisztérium keretében 1951-től 1963-ig működött és kezdte el a történeti népzene vokális és instrumentális emlékeit kutatni.³ Míg az instrumentális népzene forrásait híres dunántúli cigányprímások szolgáltatták, főleg Tendl Pál Sopronban és Csejtei István Szombathelyen,⁴ addig a vokális történeti népzene és a vallási hagyományok emlékei egy-egy község kiváló előénekeseihez kötődtek.⁵ A felvett hangzóanyag a Néprajzi Múzeum Hangtárában található a Pátia-felvételek folytatásaként. Lajtha munkatársa textológusként Erdélyi Zsuzsanna, zenei lejegyzőként pedig Tóth Margit (1920–2009) volt a csoport munkájában.⁶ Lajtha László 1963. február 16-án bekövetkezett halála után a népének gyűjtését Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit folytatta, nagyjából

1 Volly 1990: 14–16.

2 Volly 1948; bővített formában: Volly 1982.

3 Nem tudjuk pontosan, mikor alakult a csoport, habár a Néprajzi Múzeumban a Népzene Gyűjtő Csoport iktatókönyvéből kiderül, hogy Lajtha 1951. július 11-én a minisztériumtól gyűjtőcsoport megalakítását kéri. Ez az iktatókönyv 1950-től 1975-ig tartalmazza a Népzene Gyűjtő Csoporttal kapcsolatos leveleket, engedélyeket, jelentéseket, de az ezekhez tartozó leveleket nem sikerült feladni. Erdélyi Zsuzsanna és Lajtha László közös gyűjtései 1953-ban kezdődtek. (Pálóczy Krisztina népzene kutató szíves közlése, 2018. november 19.)

4 Kiadása: Lajtha 1962; Lajtha 2005; Lajtha 1988. Részletesen elemzi: Tari 1992: 141–190. A gyűjtőútak jelentőségét ismerteti és állomásait sorjázza: Berlász 1984: 107–260.

5 A munka kiemelkedő eredménye a 262 tételt tartalmazó virrasztóének-kötet: Lajtha 1956.

6 Bővebben a Lajtha-csoportról és népének-gyűjtéséről: Erdélyi 2010; Solymosi Tari 2010; Pálóczy 2013. Pálóczy Krisztina népzene kutató készített kiállítást a Lajtha-csoportról „Az igaz hitben végig megmaradjunk...” Népének kutatás az 1950-es években címmel a budapesti Néprajzi Múzeumban 2012. szeptember 15-e és 2013. január 6. között, a Szakrális Művészetek Hete és a Lajtha-év alkalmából. A Lajtha-csoport fellelhető lejegyzései Pálóczy Krisztina és Földi Rozália Anna munkájaként a Néprajzi Múzeum honlapján Lajtha László és kutatócsoportjának gyűjtései címmel 2017 óta megtalálhatók, lásd: <https://lajtha.neprajz.hu/neprajz.start.php>. (letöltés: 2021.11.15.)

1968-ig, Erdélyi Zsuzsanna népi imádság szövegeinek felfedezéséig.⁷ Tóth Margit hagyatékát a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum Hangtára őrzi. Ebben a muzikológa gyűjtő- és lejegyzőfüzeteit és az általa készített, az 1950-es és 1960-as évekből származó kéziratos támlapok sokaságát találjuk. Az eddig minden tudományág számára ismeretlen, mintegy 300 oldalas kitévő kéziratos forrásanyag jelenti tanulmányunk forrásbázisát.⁸ A ceruzával és néha tollal írott gyűjtőfüzetek a Lajtha megkövetelte precizitással tárják elénk a helyszíni népének- és népszokáslejegyzéseket. Tóth Margit gyűjtőfüzetei Sopron vármegye, azaz a Rábaköz és a Hanság területéről 33 községből tartalmaznak zenei lejegyzéseket. A feljegyzések Babót, Bogyoszló, Bősárkány, Bükkszék, Cirák, Eszterháza (ma Fertőd része), Fertőhomok, Fertőszentmiklós, Fertőszéplak, Garta (ma Kapuvár része), Gyóró, Hegykő, Hidegség, Himod, Hövej, Kapuvár, Lövő, Magyarkeresztúr, Mexikópuszta, Nagycenk, Osló, Öntépuszta, Páli, Pereszteg, Petőháza, Pinnye, Pusztacsalád, Rábakecöl, Rábapordány, Röjtökmuzsaj, Sopronkövesd, Szany, Vitnyéd szokásait és dallamait dokumentálják. Vas megyéből 37 település, név szerint Alsóújlak, Andrásfa, Bozzai, Bozsok, Celldömölk, Csákánydoroszló, Csempezkopács, Farkasfa, Hegyhátszentpéter, Izsákfa, Jánosháza, Kám, Kenyeri, Kercaszomor, Meszlen, Nagypöse és Ludad (ma Gyöngyösfalu), Nagygyencs (ma Gencsapáti), Nemesböd, Nick, Olaszfa, Ondód, Pankasz, Pácsony, Pápóc, Pecöl, Pósfá, Rátót, Rum, Salköveskút, Szalafő, Szentkirály (ma Szombathely része), Tanakajd, Vasasszonyfa, Vasszécseny, Vasszilvagy és Vát dallamait és néhány paraliturgikus szokásrendjét örökítették meg.⁹ Győr-Moson-Sopron megye területéről a szigetközi Ásványráró, Dunaremete, Halászi, Kisbodak, Lébény, Lipót, Nagybarát és Püski énekeseit faggatták a Lajtha-csoport tagjai. Zalából Zalaszentiván és a szomszédos Zalaszentlőrinc előénekesei énekeltek. Egy-egy gyűjtőfüzet a távoli Gesztely (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) és Tápé (Csongrád m.) néhány népénekét is számba veszi.

Emellett a Lajtha-hagyatékban található Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit tolalából a *Dunántúli népének* című kétkötetes kézirata,¹⁰ amely letisztázott formában tartalmaz több száz népéneket az 1960-as évek végéről.

A Lajtha-csoport gyűjtésének fontosságát mutatja, hogy az ebben a régióban gyűjtő Timaffy László (1916–2002) néprajzkutató, földrajztudós, zenepedagógus és kántor,¹¹ valamint Barsi Ernő (1920–2013) népzene gyűjtő¹² munkája a tárgyi néprajzi hagyaték mellett a népdalokra és a jeles napi szokásokra terjedt ki, a népénekekre és a paraliturgikus szokásokra nem. Jáki Sándor Teodóz (1929–2013)

7 Erdélyi 1976.

8 Köszönöm Pálóczy Krisztina népzene kutatónak, hogy az anyagba betekintheztem a budapesti Néprajzi Múzeumban.

9 Számos falut sorol Sopron és Vas megyéből azok közül, amiket a Lajtha László Népzene gyűjtő Csoport felkeresett 1963. február 16-a előtt: Volly 1967: 61–68.

10 Erdélyi Zsuzsanna – Tóth Margit: *Dunántúli népének I–II.* című kézirata (1960-as évek vége) a Lajtha László Népzenei Gyűjteményben, Hagyományok Háza, Folklórdokumentációs Könyvtár és Archívum, Budapest. Jelzete: LL_NZK_055_20_23.

11 A térség életmódját, tárgyi és szellemi néprajzát tárgyaló könyve és szaktanulmánya közül jeles napi dalokat közöl: Timaffy 1980: 169–174.; Timaffy 1991: 155–206.

12 Barsi 1995; Barsi 2009³.

győri bencés egyházzenesész, tanár, karnagy gyűjtése 1974 után szakrális anyagra koncentrált, munkája révén Osló Mária-kegyhely népvesperása¹³ és Kunsziget országosan egyedülálló népszokása, a húsvétvasárnapi Jézus-keresés¹⁴ ismert.

Az orgonás dudautánzás dunántúli példái

A cigányzenekarok megjelenése előtt Magyarországon és tágabban Európa nagy részén a duda volt a szórakoztató zenélés legkedveltebb eszköze. Geleji Katona István a református *Öreg Graduál* (Gyulafehérvár, 1636) szerkesztője a *magyarok első muzsikájaként* említi ezt a népi fúvós hangszert. A templomi dudálással rokon a lakodalmakban a dudánóták között dudán eljátszott közjáték, amely motívumismételgető, laza szerkezetű, jellegtelen zene.¹⁵

A dudazene és a dudautánzó népdaléneklés jellemző a dunántúli népzenei dialektusra, azon belül a Rábaköz népzenejére. Olsvai Imre (1931–2014) népzene-kutató így ír a *Magyar Népzenei Antológia III., Dunántúl* kötetében:

„Az idők emlékezete szerint a 19. század végén még sokfelé éltek-jártak dudások a dialektusterületen. A következő század közepére már csak Északnyugat-Dunántúlon és délen, a Dráva mentén maradt közülük egy-kettő (a délen élő többi dudás horvát nemzetiségű). [...] A hajdani dudajáték stílusa, légköre sajátosan él tovább Északnyugat-, illetve Dél-Dunántúlon énekelt, hegedült, klarinétozott és – még tovább variálva – orgonált változatokban. Az énekelt utánzás részint szöveggel, részint értelmetlen szótagokkal történik, fel-elidézve a duda felfújását, a sokdallamos fűzért, a beiktatott motivikus-ütempáros közjátékokat és a befejező-effektust. Hegedűn a dudásipok kísérőhangzása tevődik át a mélyebb húrokra.”¹⁶

A dudamotívumokhoz kapcsolódik egy paraliturgikus funkcióvá emelkedett, jellegzetes szokás, az orgonadudálás. Lényege, hogy a *dudálás* során minden esztendőben december 25-én, a karácsony éjféli mise végén vagy a karácsony ünnepi nagymise végén a kántor, egykor tanító, a nép ajkán emlegetett mestér a templomi orgonán a duda hangját, jellegzetes dallammotívumait és ritmikáját utánozza. Ugyanolyan tánczenét, dudánótát vagy dudaközjátékot ad elő, mint ami a lakodalmakban a duda hangján elhangzik. Megidézi a gyermek Jézust imádó betlehemi pásztorok hangszerét és táncát. A duda orgonán való utánzata – Paksa Katalin szerint – barokkos jegyeket mutat.¹⁷

A karácsonyi dudálásról elsőként Kodály Zoltán adott hírt a *Régi karácsonyi énekek* című tanulmányában, 1916-ban, amelyben a zoboraljai Menyhe (Nyitra vm.) község három énekét közölte 1911. évi saját gyűjtéséből. Kodály adatközlője az 1860-as

13 Jáki 1987: 196–200.

14 Jáki 1999: 34–41.

15 Sárosi Bálint a templomi dudálással kapcsolatban Kodály Zoltán zoborvidéki gyűjtésére és 1916-ban kiadott cikkére (lásd alább), valamint Tolna és Somogy megyei gyűjtésekre hivatkozik, a Lajtha-csoport munkáját – annak közelmúltig való lappangása miatt – nem ismeri: Sárosi 1996: 24.; Sárosi 1998: 113.; Sárosi 2003: 198. (A dudáról lásd a 195–200. oldalt.)

16 MNA III. Összkiadás: MNA 2012.

17 Paksa 2010: 72.

évekre is visszaemlékeztek, amelyről elmondták, hogy „a karácsonyi templomozás vígabb volt, mint manapság. Különösképpen az éjféli mise alatt szokás volt néhány olyan nóta, amilyenre «táncolni is lehetett volna.» Ahogy pedig az akkori kántor megeresztette hozzá az orgonát: tisztára úgy szólt, mint a duda.”¹⁸

Pásztorok, kik a nyájnál szüntelen vigyáztok... kezdősorral 1843-ban a bácskai Óbecsén (Bács-Bodrog vm.) vetett papírra Mezei János egy dudautánzó orgonazenét.¹⁹ Dallama arra a *Fázik a kis Jézus kemény hidegben...* kezdetű, négysoros és egyversszakos, hexachord hangsorú karácsonyi énekre hasonlít, amit a Sopron megyei Süttörön (mai Fertődön) lelt fel a népzene kutató 1952-ben. A 89 eszten-dős adatközlő, Horváth-Saródi Sándor elmondta: 50 évvel ezelőtt, azaz 1900 táján, még dudával jártak kis Jézust köszönteni, és még a templomban is dudáltak, de a plébános eltiltotta. De a nép ragaszkodott hozzá, és a kántor dudaszzerűen játszott karácsonykor az orgonán.²⁰

Bálint Sándor Tápé (Csongrád m.) hagyományában lelt a karácsonyi dudálás nyomaira, amit a nép abban a templomban is elvárt a kántortól.²¹ Paksa Katalin kutatásai szerint a pásztorok subájukban és botokkal vettek részt az éjféli misén. Tápén még az 1950-es években is a *Kását főzött Tüziné...* dallamát improvizáló közjátékra felajánlaskor és a mise végén a fiatalság táncformán dübörgött. A szokásra a Makó melletti Apátfalván is emlékeztek még az 1960-as években.²² Schram Ferenc – idézve Bálint Sándor kutatásait – Diósjenő (Pest m.) hagyományára emlékeztet: a kanász az éjféli misén úrfelmutatáskor betülköl a templomba.²³

Napjaink népzenei előadóművészetének legismertebb és zenei, formai szempontból legteljesebb *dudállását* a somogyi Karádon gyűjtötte Olsvai Imre. A karácsonyi misén kimenőre játszotta a kántor. E változat négyféle dallamot variál és ismétel, terclépéseket is alkalmazva.²⁴ Bedeg (Tolna m.) községben az éjféli mise előtt és a szertartás után is játszotta a kántor a dudálást, amellet karácsony napján, másnapján és újévkor is előadta. Németh Antal kántortanítótól tanulta Olsvai Imre adatközlője, Bognár Péter. Első dallamának mintája az *Elégett a Szalai csu-mája, / Benn égett a szakajtó ruhája, ruhája...* kezdetű, a másik zenei motívum forrása az *Uccu, bizony megérett a meggy...* kezdetű népdal volt.²⁵ A baranyai Kárász

18 Kodály 1916 [2007], 60–63. Kodály Karádon (Somogy m.) is gyűjtött karácsony éjféli dudanótát Markaf Józseftől (sz. 1877) 1936-ban. Közzétette: Olsvai 2001: 333, nr. 11.

19 Mezei János: Énekek karácsony napra. Óbecse, 1843, 62. Közzétette: MNT II, 1953: 1146.

20 Énekelte: Horváth-Saródi Sándor, 89 éves; gyűjtötte: Katanics Mária, Süttör (ma Fertőd része, Sopron vm.), 1952. augusztus. A dudálás leírásával együtt kiadta: MNT II, 1953: 713. 1145, nr. 622.

21 Bálint 1938: 128.; Bálint 1976: 97.

22 Paksa 2001: 151–164.

23 Schram 1971: 798–800.

24 Orgonán játszotta: Herk Mihály kántortanító, orgonista, helytörténész, 49 éves, gyűjtötte: Olsvai Imre, Karád (Somogy m.), 1967. június 8., jelzete: BTK Zenetudományi Intézet Népzene- és Néptánc kutató Osztály és Archívum (ELKH), AP 6207i–6208abc. Hangzó: zti.hungaricana.hu/hu/audio/6486/?t=00%3A26%3A18#record-45887 (letöltés: 2021.11.15.) Olsvai Imre közlésében olvasható: MNA III. 1992; Tátrai – Karácsony Molnár 1997: 186–187.; Olsvai 2001: 333–334, nr. 12; hangzó kiadás: Paksa 2004: 36, track 13; kottával: Paksa 2010: 79, nr. 4; tömör leírását adja: Bálint 2014: 621–622.

25 Bedeg (Tolna m.), Bognár Péter kántor játszotta harmóniumon, gyűjtötte Olsvai Imre, 1980. augusztus 20-án, hangzó és támlap: zti.hungaricana.hu/hu/audio/9915/?t=00%3A00%3A19#record-107662 (letöltés: 2021.11.15.).

hagyományában a *Tik hús, lúd hús, / Liba, liba, liba comb, / Ki fújja föl a dudát, / Sebes macska valagát?* szövegű, kvart lelépéssel kezdődő, hexachord hangsorú, gyermekek énekelte paródiaszerű népdal adta a karácsonyi dudálás mintáját az 1920-as években az éjféli misén,²⁶ legalábbis a nép belehallása szerint. Hosszúhengeres (Baranya m.) használat alapján említette Kovács János a kárászi változattal azonos dallamgerincű, kvart hangterjedelmű *Lúd hús, lúd hús, / Liba, liba, libacom* szövegű népdalt a karácsonyi dudálás mintájaként.²⁷ Somogyacsa szövegtelen töredéket őriz, Jásd (Veszprém m.) dudálásában Trio-jellegű közjáték található, Igal (Somogy m.) variánsa a *Bárcsak régen felébredtem volna...* karácsonyi népének²⁸ motívumait rejt, az ugyancsak somogyi Törökkoppány népe a *Jeruzsálem városába fol a bor...* kezdetű népdal szövegét gondolta az éjféli mise elején és végén felhangzó dudautánzó orgonaszó alá.²⁹

Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit nyugat-dunántúli, az imént sorolt 87 települést bejárt gyűjtési során összesen hét községben találkoztak az orgonadudálással. Tóth Margit kéziratban fennmaradt gyűjtőfüzeteiben falvak és gyűjtési dátumok szerint lehet keresni. A hanggyűjteményeknek külön jelzete nincsen.³⁰

Himódon (Sopron vm.) 1961. június 18-án így beszélt a dudálásról az 1897-ben született Kiss Szabó Józsefné Zsugonics Mária, Mári néni: „Szent karácsony éjfélbe egy világi ének meg van engedve, egy duda nóta”. A szintén rábaközi Hövejen 1956. január 29-én Vargáné elmondta a gyűjtőknek, hogy édesanyja idején, 1908 táján a közeli Babótról jött át Hövejre a Vászondi nevű dudás, akitől kérték a helybeliek a dudát. Felmehetett a templomba is. „Mióta nem, akkor a Borsos József fótanító így dudált: játszott az orgonán, mikor a dudás már nem jöhetett be a templomba”. Az említett somogyi példákhoz az alábbi töredékes változat hasonlít a legjobban:

26 Énekelte: Zag Józsefné Sáska Margit, 67 éves, szül. Kárász (Baranya m.), gyűjtötte Paksa Katalin, Magyareregry (Baranya m.), 1980. augusztus, AP 12118a. Hangzó és támlap: <https://zti.hungaricana.hu/hu/105620/> (letöltés: 2021.11.15.). Kissé eltérő variáns: énekelte Sáska József 66 esztendő nyugalmazott vasutas, Kárász (Baranya m.), gyűjtötte Paksa Katalin 1983 júniusában, hangzó és támlap: <https://zti.hungaricana.hu/hu/114283/> (letöltés: 2021.11.15.).

27 Kovács János (Budafai), 80 éves, Kárász (Baranya m.), gyűjtötte Paksa Katalin, 1980. augusztus, AP 12116e, hangzó és támlap: zti.hungaricana.hu/hu/105603/ (letöltés: 2021.11.15.). Az említett baranyai példákat kiadta: Olsvai 2001: 332–333, nr. 8–10.

28 Kiadott példák: MNT II, 1953, 373-I, 374-I, 597, 602, 605, 947.

29 Az említett Olsvai-gyűjtésű somogyi és Békefi Antal feltárta Veszprém megyei példákat kiadta és elemzi: Olsvai 2001: 324, 334–336, nr. 13–16. Jásdi és olaszfalui orgonadudálás: Békefi 1978: 424, nr. 160; 430, nr. 191.

30 Tóth Margit gyűjtőfüzeteinek lelőhelye: Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum Hangtára, Budapest. A Sopron és Vas megyei adatok ezekből a kéziratot füzetekből származnak. A dolgozatban szereplő kották grafikáját készítette: Pálóczy Krisztina, akinek ezúton is köszönöm a munkáját.

Cirákon (Sopron vm.) így emlékeztek a dudálásra az énekesek 1964-ben: „éjféli misén a kántor úgy játszott, mintha dudán játszottak volna. De nem énekelt senki, mert szó nélkül hallgatták.” A vasi Bozzai községben 1962. november 17-én az 1900-ban született Szép Antal elmondta, hogy a „Páp misézett, mikor nem kellett énekelni, akkor a kántor csak dudálta szöveg nélkül”:

Ezt követően a kántor a kanásztánc ritmusú *Még azt mondják nem illik a tánc a magyarnak...* kezdetű közismert népdal, Vasban a söprútánc dallamára improvizált. Tóth Margit gyűjtésében e dallam ezzel a szövegkezdettel olvasható: „Árkot ugrott a kanász, kitörött a lába, / Könnyörög a bírónak, tegye kalodába...” A Bozzaitól nem messze található Nárai község (Vas m.) dudálásának ugyancsak ez a közismert kanásztáncdallam volt a mintája. A gyűjtés során 1962. július 28-án az 1874-ben született Dési Vince elmondta: „Dudanóta. Apámtól tanultam. Ezt mink így mondtuk, mikor gyerekek voltunk:

*Elbujdosott a disznó kilenc malacával,
Utána ment a kanász üres tarisznyával.
Hüccs ki, disznó, a berekből, csak a füle látszik,
Kanászyerek a seggiből csak úgy trombitál ki.*

Ugyancsak Dési Vince hozzátette: „Karácsonkor a kántor illenfélét játszott az orgonán, persze szöveg nélkül:”

A Bucsutól nem messze fekvő, szintén vasi Salköveskúton 1963. május 13-án Szabó Józsefné Gombkötő Anna (1886) és Poór Flórián (1879) elmondta: „A kántor szokott dudálni az orgonán az éjféli misén”:

Répcseszentgyörgyön (Vas m.) 1962. július 29-én hangzott el az 1876-ban született Molnár János ajkáról: „Igy «dudált» a kántor karácsonykor éjjelben, mikor ének közben «pihentek»”:

A rábaközi Szanyban egy töredéket sikerült Erdélyi Zsuzsannának és Tóth Margitnak megörökítenie 1963. november 10-én Nagy Istvánné Korán Juliannától (1894) és Bögöly Mihálytól (1898):

A bucsui dudálás

A vasi Perenye, Bucsú, Sé, Dozmat és Gencsapáti diákjai Vakler Anna népi ének-művész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszék népi ének szakirányvezető tanára és jelen sorok írója szakmai irányításával, elsősorban Perenye és Vas megye néphagyományából koncerteket adtak, többek között Bucsú község (Vas m.) művelődési házában, 2013. december 14-én. Miután a koncerten a szomszédos Perenye község dallamvilágából³¹ hangzottak el népdalok és szokásdallamok, Németh Mária helybéli kántor büszkén elmondta jelen sorok írójának, hogy ő ismeri és még játssza a dudálást. E ma már népzenei csodának számító, akkor még minden karácsonykor megszólaló, megszakítás nélkül élő, nem revival tételt a 81 esztendőes Németh Mária játékaént Bucsú községben, a Szent Mihály-plébániatemplomban 2013. december 15-én, advent 3. vasárnapjának estéjén rögzítettük filmen és diktafonos hangfelvétellel egyaránt. A felvétel az utolsó pillanatban történt, mert Németh Mária a következő esztendőben elhunyt.³²

Németh Mária Szombathelyen született és kisgyermekkorától Bucsúban élt. Már négyesztendőes korában zongorázott. Elvégezte a kőszegi tanítóképzőt és Budapesten, 1959-ben a központi kántorképzőt, ahol Bárdos Lajostól, Gergely

31 Közel 10 órás CD-ROM-on népzenei felvételekkel, elsősorban Bejczy Józsefné Hittaller Anna (1928–2015) előénekes hangján hallhatók: Medgyesy S. 2011, 2012², 257–436. CD-ROM-melléklettel.

32 Játsszotta: Németh Mária, szül. Szombathelyen, 1932. december 25-én, gyűjtötte Medgyesy S. Norbert. A felvétel készítésénél jelen volt: Horváth Edéné Horváth Marianna sekrestyés, Németh Csabáné Varga Zsuzsanna, Németh Krisztina cukrászmester, Rétfalvi Balázs történész-levéltáros.

Ferenctől, Harmat Artúrtól, Kopeczky Alajostól, Lisznyay-Szabó Gábortól és Virág Endrétől tanulta mesterségét. Werner Alajos a gregorián ének szépségeire oktatta. Németh Mária elmondása szerint Bucsuban, az 1920-as években Kiss Péter tanító játszotta a dudálást. Németh Mária édesapja, Németh Jenő (1900–1976) tőle vette át e hagyományt, aki az 1948. évi államosításig szolgált kántorként e községben. Németh Jenő Lajtha Lászlót és Erdélyi Zsuzsannát kísérte bucsui gyűjtései során. Németh Mária az édesapjától tanulta meg a dudálást. Kottával leírva soha nem látta, a gyűjtés során elmondta, hogy „mindig néztem édesapámat, hogyan játsza. Majdnem tánc lépésben [orgonálta] a boldogságtól, hogy karácsony van”. Mindig az éjféli mise és a karácsonyi ünnepi mise végén, kimenetre játszotta, még 2012-ben is. A helybeli közösség – mint a Dunántúl más helyein is – megkövetelte tőle. A gyűjtés során Németh Mária elmondta: édesapja és családja személyesen ismerte Lajtha Lászlót, édesapja vitte Lajthát a helybéli öregekhez regölést, lakodalmi kurjantásokat és népénekeket gyűjteni. Németh Máriát idézve: „Lajtha az utolsó napját is nálunk töltötte. Édesapám kísérte mindenhová. Erdélyi Zsuzsanna sokat járt itt, sokat aludt a plébánián is. Sőt, Volly István is járt itt és Tóth Margit is. Szép emlékeim vannak róluk.”³³

A bucsui dudautánzó dallam³⁴ Esz-dúrban szólal meg. Nem hasonlít a Lajthacsoport gyűjtötte, fent közzétett rábaközi és Vas megyei dallamokra, csupán kissé a höveji változatra. Összességében leginkább a karádi változattal vethető össze. A bucsui variáns teljes formában maradt fenn. A kántor alapvetően kétféle dallamotívumot variál e kötetlen, ütempáros szerkezetű darabban, majd pedig szextpárhuzamok alkalmazásával, minden bizonnyal klasszikus zenei hatású sorral lezárja művét. A két fő motívum megszólaltatása során a dudadallamokat tercszólammal egészíti ki – a nyolcados mozgású dallamrészeknél csak időnként, a negyedes mozgású dallamrésznél (24–27. és 38–41. ütemek) pedig következetesen mindig. A bal kéz nyolcados mozgású bourdon kíséretet játszik, utánozva a duda hangzását. A kvinthangot a teljes játék alatt lenyomva tartja, az alsó és felső oktávot pedig hol nyolcadonként váltogatja, hol a dallam ritmikáját utánozza velük. E ritmikai változatok időnként esetlegességéből, a játékos kezének fáradásából is adódnak, időnként viszont szándékosnak tűnnek. A bucsui dudálás dallama nem rokonítható a közeli Gencsapáti dudánótájának dallamával, sem a Csejtei Sándor cimbalmostól Szombathelyen „karácsonyi köszöntő dudaként” gyűjtött ereszkedő dallamú, oktáv terjedelmű melódiával, sem az öreg Csejtei István „pásztorozás dudadallamával”, sem a körmendi „dudás csárdással”.³⁵

Borzavári Róza lejegyzésében – az átláthatóság kedvéért – a vázlatos formát közöljük:

33 Németh Mária bucsui (Vas m.) kántor szavai, Bucsú, 2013. december 15. Magnóra vette Medgyesy S. Norbert. Németh Mária 1963. február 17-én írt levelet Erdélyi Zsuzsannának Lajtha halálhíre kapcsán, a levelet beszkenelve közli: Erdélyi 2010: 161–162.

34 Játszotta: Németh Mária (1932–2014), bucsui kántor, gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Bucsú, Szent Mihály-templom, 2013. december 15. Lejegyezte Borzavári Róza, akinek etnomuzikológiai megjegyzéseit is köszönöm!

35 Halmos – Lányi – Pesovár 1988: 223, 234, 255, nr. 62–63, 72, 96.

The first system of the organ piece consists of two staves. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. Both are in the key of B-flat major (two flats). The music begins with a repeat sign. The upper staff features chords and eighth-note patterns, while the lower staff has a steady eighth-note accompaniment.

The second system continues the organ piece. It includes a first ending (marked '1.') and a second ending (marked '2.'). The upper staff has a melodic line with eighth notes and rests. The lower staff maintains the eighth-note accompaniment. The word "simile" is written below the lower staff, indicating that the accompaniment continues as in the previous system.

The third system of the organ piece shows further development of the melody in the upper staff and the accompaniment in the lower staff. The piece continues with various chordal textures and rhythmic patterns.

The fourth system of the organ piece continues the melodic and accompanimental lines. The upper staff features a mix of eighth and quarter notes, while the lower staff provides a consistent eighth-note accompaniment.

The fifth system of the organ piece shows a change in texture, with the upper staff playing sustained chords and the lower staff continuing the eighth-note accompaniment.

The sixth system of the organ piece concludes the piece with sustained chords in both the upper and lower staves, ending with a double bar line.

Záró gondolatok

A kutatás – érthető okokból – az ezredfordulón már nem is feltételezte a karácsony éjjeli dudálás létezését. Sárosi Bálint megemlíti *A hangszeres magyar népzene* című monográfiájában az orgonadudálásról: „Az utolsó adatok egyike egy 1974 áprilisában írott levél, melyben Kiss Istvánné, felsőnyéki kántortanító özvegye, a férje által még a két világháború között is játszott karácsonyi «duda» vázlatos kottáját küldte el címemre.”³⁶ Olsvai Imre megjegyzi a karádi dudautánzásról, hogy „ez az egyetlen, orgonán felvett változat.”³⁷

Erdélyi Zsuzsanna nyomdokain járva épp abban a községben került elő 2013-ban a tán valóban utolsó magyarországi orgonadudálás, ahol Lajtha László utolsó gyűjtőútját járta 1963 februárjában.³⁸ Hadd zárjam egy személyes adalékkal: a dudálás felvétele után Németh Mária – biztatásomra – felhívta telefonon Erdélyi Zsuzsannát. Mindketten könnyes szemmel, meghatódva örvendeztek egymásnak és emlegették fel az 1960-as évek elején történeteket.³⁹ Azt az időszakot, amikor technikai felszerelés híján még nem lehetett ezt a népzenei és egyben paralitur-gikus hangszeres népzenei imádságcsodát megörökíteni és lejegyezni, csak fél évszázaddal később.

Irodalomjegyzék

BARSI Ernő

1995 *Daloló Szigetköz*. Győrzámoly: Győrzámolyi Általános Iskola.

2009 *Daloló Rábaköz III*. 3. kiadás. Győr: Magyar Kultúra Kiadó Kft.

BÁLINT Sándor

1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Budapest: Szent István Társulat.

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest: Szent István Társulat.

2014 *Weihnachten, Ostern, Pfingsten. Aus der ungarischen und mitteleuropäischen Traditionswelt der grossen Feste*. Mit den Abbildungen von Miklós Lantos; Musikalische Bearbeitung von Katalin Paksa.; Hrsg. von Gábor Barna. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

BERLÁSZ Melinda

1984 *Lajtha László*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

36 Sárosi 1996: 61. (71. jegyzetpont)

37 Olsvai 2001: 324.

38 Erdélyi – Solymosi Tari 2010: 106–110.

39 Erdélyi Zsuzsanna adataira hivatkozva Berlász Melinda monográfiája szerint Lajtha László, Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit 1957 szeptemberében, 1961 novemberében és végül 1963 februárjában járt gyűjteni Bucsu községben. (Berlász 1984: 251–260.)

BÉKEFI Antal

- 1978 A bakonyi pásztorok zenei élete II. Népi hangszerek, hangszeres zene. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13. 355–438.

ERDÉLYI Zsuzsanna

- 1976 *Hegyet hágek, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Előszó: Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.
- 2010 *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval.* Szerk. Solymosi Tari Emőke. Budapest: Hagyományok Háza.

HALMOS István – LÁNYI Ágoston – PESOVÁR Ernő

- 1988 *Vas megye tánc- és zenei hagyományja.* Szerk. Pesovár Ernő. Szombathely: Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ.

JÁKI Sándor Teodóz

- 1987 Az osli népvesperás. *Kisalföldi Kalendárium* 1988. Győr, 196–200.
- 1999 A Kunszigeti Jézuskeresés. *Honismeret* 27. 2. 34–41.

KODÁLY Zoltán

- 1916 [2007] Régi karácsonyi énekek. 1916. In Kodály Zoltán: *Visszatekintés 2. Össze-
gyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok.* Szerk. Bónis Ferenc. 60–63. Budapest:
Argumentum.

LAJTHA László

- 1956 *Sopronmegyei virrasztó énekek.* Budapest: Editio Musica.
- 1962 *Dunántúli táncok és dallamok I.* Budapest: Zeneműkiadó. (Népzenei monográfiák 5.)
- 1988 *Instrumental music from Western Hungary. From the repertoire of an urban Gipsy band.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2005 *Dunántúli táncok és dallamok II.* Budapest: Hagyományok Háza – Néprajzi Múzeum. (Népzenei monográfiák 6.)

MEDGYESY S. Norbert

- 2011, 2012² Perenye vallási élete, szakrális és zenei néphagyományja. In Medgyesy S. Norbert (szerk.): *Ecclesia Agathae. A 250 esztendő perenyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemezei.* 257–436. Budapest: Magyar Napló.

MNA III.

- 1992 *Magyar Népzenei Antológia III. Dunántúl.* Szerk. Olsvai Imre. A szerk. munkatársai Rudasné Bajcsay Márta, Szókényé Károlyi Annamária. (Hanglemezsorozat kísérőszöveggel.) Budapest: MTA Zenetudományi Intézet.

MNA

- 2012 *Magyar Népzenei Antológia: Digitális összkiadás.* Főszerk. Richter Pál. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – FolkEurópa Kiadó.

MNT II.

- 1953 *Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok.* Szerk. Kerényi György. Budapest: Akadémiai Kiadó.

OLSVAI Imre

- 2001 Dunántúli dudamotívumok zenei és néprajzi világa. In Agócs Gergely (szerk.): *A duda, a furulya és a kanásztülök. A magyar hangszeres zene folklórja.* 319–348. Budapest: Planétás Kiadó.

PAKSA Katalin

- 2001 A szegedi dudahagyomány. In Agócs Gergely (szerk.): *A duda, a furulya és a kanásztülök. A magyar hangszeres zene folklórja.* 151–164. Budapest: Planétás Kiadó.
- 2004 *Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban: Bálint Sándor születésének 100. évfordulójára.* Budapest: Akadémiai Kiadó. (A lemez száma: AKKCD 13/2004.)
- 2010 „Jelenti magát Jézus háromszor esztendőben.” Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban. In Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Rítus és ünnep – Rite and feast.* 67–83. Szeged: Néprajzi Kulturális Antropológiai Tanszék. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 25.)

PÁLÓCZY Krisztina

- 2013 A Lajtha-csoport és a Néprajzi Múzeum Népzene Osztályának fénykora. *Ethnographia* 124. 4. 545–562.

SÁROSI Bálint

- 1996 *A hangszeres magyar népzene.* Budapest: Püski.
- 1998 *Hangszerek a magyar néphagyományban.* Budapest: Planétás. (Jelenlévő múlt)
- 2003 *Zenei anyanyelvünk.* 2. kiadás. Budapest: Planétás.

SCHRAM Ferenc

- 1971 Az éjféλι mise népi szokásainak történetéből. *Vigilia* 36. 12. 798–800.

SOLYMOSI TARI Emőke

- 2010 *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról.* Budapest: Hagyományok Háza.

TARI Lujza

- 1992 Lajtha László hangszeres népzene gyűjtései: 1911–1963. *Magyar Zene* 33. 2. 141–190.

TÁTRAI Zsuzsanna – KARÁCSONYI MOLNÁR Erika

1997 *Jeles napok, ünnepi szokások*. Budapest: Planétás Kiadó. (Jelenlévő múlt)

TIMAFFY László

1980 *Szigetköz*. Budapest: Gondolat.

1991 *Rábaköz és a Hanság*. Győr: Novadat.

VOLLY István

1948 *101 Mária-ének. Népi gyűjtések*. Szeged: Népkóta.

1967 Lajtha László, a Dunántúl zenegyűjtője (1892. VI. 30. – 1963. II. 16.). *Éle-tünk* 5. 2. 61–68.

1982 *Karácsonyi és Mária-énekek*. Budapest: Szent István Társulat.

1990 A népénekgyűjtés kezdetei. *Musica Sacra. A katolikus egyházzenei élet: A „Teológia” folyóirat egyházzenei melléklete*. IV. 2. 14–16.

Medgyesy S. Norbert

PPKE BTK-TTK Történettudományi Intézet, habilitált docens

E-mail: medgyesy.norbert@btk.ppke.hu

NORBERT S. MEDGYESY

Christmas-time pipe imitation organ music in the collections of the Lajtha Group from Western Trans-Danubia and the traditions of the village of Bucsú

The present paper discusses what is referred as the Lajtha period in Zsuzsanna Erdélyi's life. Erdélyi was in charge of textological work in the László Lajtha Folk Music Collecting Group between 1951 and 1963. This collection and the period after Lajtha's death (February 16th 1963) is covered by the, hitherto unprocessed, collection notebooks written by music scholar Margit Tóth. They contain folk songs, tunes for festive customs, paraliturgic folk rituals and a description of "bagpiping". This last meant that on December 25th, at the end of the Christmas midnight mass or Christmas high mass the cantor (in the past this was a teacher revered by the people as a master) plays the organ in such a way as to imitate the sound of the bagpipe, its characteristic tunes and rhythms. The aim of this is to invoke the instrument and dance of the shepherds of Bethlehem adoring the infant Jesus. This custom was characteristic of the folk music of the Trans-Danubian region of Hungary. Zsuzsanna Erdélyi and Margit Tóth collected in 87 villages all over Győr, Moson, Sopron, Vas and Zala counties and they encountered "bagpiping" on the organ or its fragments in seven villages.